

Predgovor

Knjiga Ekonomika evropske integracije obravnava delovanje ekonomskih zakonitosti v Evropi in razlaga, zakaj v Evropi živimo tako, kot živimo, in ne boljše ali slabše, torej gospodarsko stvarnost in njene determinante – gospodarsko strukturo, gospodarski sistem in gospodarsko politiko. V knjigi se prepletata mikroekonomska in makroekonomska analiza. V vsakem poglavju so pred opisom in analizo dogajanj v Evropski uniji predstavljeni pojmi in/ali metodologija, ki omogočajo razlago gospodarske stvarnosti in razlik med članicami. Stanja in dogajanja v drugih članicah so pogosto primerjana s Slovenijo.

Uvodnim pojmom s pojasnitvijo metodologije, kratkim pregledom zgodovine evropske ekonomske misli ter razpravi o konceptih in merjenjih bruto družbenega proizvoda sledi opis evropskega gospodarstva, temu pa razprava o ekonomiki gospodarskih integracij in zgodovina evropske gospodarske integracije. Obširno je analizirana denarna integracija in delovanje Evropske centralne banke. Sledi analiza fiskalnega sistema in fiskalne integracije Evropske unije. Šesto poglavje se ukvarja s politiko konkurence, industrijsko politiko in ekonomiko intervencije, sedmo pa s kmetijsko in regionalno politiko. Zadnje, osmo poglavje obravnava neravnotežja v gospodarstvu, ki se kažejo v inflaciji, brezposelnosti, proračunskem primanjkljaju in javnem dolgu ter primanjkljaju na tekočem računu. Dodana je kratka predstavitev osnov gospodarske politike, s katero naj bi odpravljali neravnotežja. Na koncu so kritično analizirani še najbolj pereči problemi Evropske unije: njene dolgoročne strategije za zagotovitev gospodarske rasti, staranje prebivalstva in zdajšnja gospodarska kriza, ki je tudi kriza evropske integracije.

Pisca sva raziskovalca dogajanj v evropskem gospodarstvu; velik del v knjigi napisanega izhaja iz najinih raziskav, zato je razumljivo, da mnogokrat ne gre za ustaljene ekonomske zakonitosti, s katerimi bi se vsi strinjali. Čeprav je obravnavana gospodarska stvarnost Evropske unije oziroma njenih članic, se knjiga ne izogiba vrednostnim sodbam.

Kazalo

1. Uvod	11
1.1. Ekonomske vede in preučevanje ekonomskih zakonitosti	11
1.2. Kratek pregled zgodovine ekonomske misli	13
1.3. Merila uspešnosti gospodarjenja	29
1.4. Definicije in strukture bruto domačega proizvoda.....	30
1.5. Problemi z merjenjem	34
1.6. Družbeni računi in podatki	37
2. Evropsko gospodarstvo	39
2.1. Bruto domači proizvod EU.....	39
2.2. Potencialni proizvod in gospodarska rast	44
2.2.1. Prebivalstvo in zaposlenost	45
2.2.2. Družbeno bogastvo	51
2.2.3. Tehnološki napredek	55
2.2.4. Gospodarska rast.....	57
2.3. Agregatno povpraševanje	61
2.3.1. Poraba prebivalstva	62
2.3.2. Investicije.....	67
2.3.3. Zunanja trgovina in mednarodni gospodarski odnosi	70

3. Ekonomika gospodarske integracije, nastanek in razvoj evropske integracije	79
3.1. Mednarodna trgovina in njene omejitve.....	79
3.1.1. Prosta trgovina.....	79
3.1.2. Carine in druge oblike zaščite nacionalnega gospodarstva	81
3.2. Teorija in stopnje gospodarske integracije	89
3.2.1. Območje preferenčne trgovine	91
3.2.2. Območje svobodne trgovine	91
3.2.3. Carinska unija	93
3.2.4. Skupni (enotni) trg	99
3.2.5. Ekonomska (in denarna) unija	113
3.2.6. Popolna ekonomska in politična integracija.....	113
3.3. Zgodovina evropskega ekonomskega povezovanja.....	113
4. Denarna integracija	127
4.1. Denarni sistem – centralna banka	127
4.2. Povpraševanje in ponudba denarja	130
4.3. Denarna unija in optimalno denarno območje	142
4.3.1. Denarna unija.....	142
4.3.2. Teorija optimalnega denarnega območja.....	144
4.4. Denarna in tečajna zgodovina evrope.....	160
4.4.1. Denarno povezovanje pred drugo svetovno vojno	160
4.4.2. Denarno povezovanje po drugi svetovni vojni.....	161
4.5. Evropska centralna banka, Evrosistem in Evropski sistem centralnih bank	166
4.5.1. Struktura in naloge Evropskega sistema centralnih bank.....	166
4.5.2. Neodvisnost in demokratična odgovornost ECB.....	167
4.5.3. Sodelovanje ECB z drugimi institucijami in organi EU.....	171
4.5.4. Kapital, devizne rezerve in denarni prihodek (<i>seignorage</i>)	173
4.5.5. Organi odločanja ECB	173
4.6. Skupna denarna politika	175

4.6.1. Pogoji za uvedbo evra.....	175
4.6.2. Cilj in strategija denarne politike	176
4.6.3. Instrumenti denarne politike ECB	177
4.6.4. Transmisijski mehanizem denarne politike.....	181
5. Fiskalna integracija.....	185
5.1. Javni sektor.....	185
5.1.1. Javni odhodki	188
5.1.2. Javni prihodki.....	190
5.2. Proračun EU	198
5.3. Fiskalna unija – prihodnost EU?	200
5.3.1. Izenačenje stopenj posrednih davkov.....	203
6. Politika konkurence, industrijska politika in ekonomika intervencije	207
6.1. Politika konkurence in ekonomika intervencije	207
6.1.1. Konkurenca.....	207
6.2. Industrijska politika	226
6.2.1. Uvod.....	226
6.2.2. Kaj je industrijska politika	227
7. Kmetijska in regionalna politika.....	235
7.1. Evropsko kmetijstvo in kmetijska politika.....	235
7.1.1. Kmetijstvo v EU.....	235
7.1.2. Skupna kmetijska politika	237
7.2. Regionalne razlike in regionalna politika.....	262
7.2.1. Regija, regionalne razlike in regionalna politika	262
7.2.2. Kohezijska politika v EU	266
8. Gospodarski in socialni izzivi evropske integracije	283
8.1. Neravnotežja v gospodarstvu	283
8.1.1. Inflacija	283
8.1.2. Brezposelnost	287

8.1.3. Javnofinančni primanjkljaj in javni dolg	291
8.1.4. Zunanje neravnotežje	298
8.2. Gospodarski sistem in politika	305
8.2.1. Ekonomski in ekonometrični modeli	305
8.2.2. Teorija ekonomske politike	309
8.2.3. Uporaba modelov za analizo ekonomske politike	311
8.2.4. Napovedovanje gospodarskih gibanj	318
8.3. Gospodarski in socialni izzivi EU	320
8.3.1. Lizbonski strategiji in Evropa 2020	320
8.3.2. Staranje prebivalstva	326
8.3.3. Svetovna gospodarska kriza in kriza EU	330
Literatura in viri	335
Stvarno kazalo	345

Uvod

1.1. Ekonomske vede in preučevanje ekonomskih zakonitosti

V tem delu se ukvarjamo z delovanjem ekonomskih zakonitosti v evropskem gospodarstvu. Zanima nas, zakaj v Evropi živimo tako, kot živimo, in ne bolje ali slabše, torej gospodarska stvarnost in njene determinante – gospodarska struktura, gospodarski sistem in gospodarska politika Evropske unije (EU). Ekonomika EU, ki je sestavni del predmeta Pravo in ekonomika EU, spada med posebne ekonomske vede, saj v njej proučujemo delovanje posameznih gospodarstev, ki sestavljajo EU, in gospodarstva EU kot celote. V tem preučevanju se prepletata **mikroekonomska** in **makroekonomska** analiza. Pri prvi gre za analizo ekonomskih odločitev in njihovih posledic za posamično gospodarsko enoto, potrošnika ali producenta dobrin v danih družbenih in gospodarskih okvirih, ki jih določajo v preteklosti določena stanja ter zdajšnje ekonomskosistemske in ekonomskopolitične odločitve, pri drugi pa za analizo delovanja celotnega gospodarstva in učinkov ekonomskopolitičnih odločitev na to delovanje. Pri tem imamo opraviti z **normativno** in **pozitivno** ekonomiko. Prva vsebuje vrednostne sodbe; nesoglasij pri tem ni mogoče odpraviti le s sklicevanjem na dejansko dogajanje. Pri drugi se z gospodarskimi problemi in gospodarsko stvarnostjo ukvarjamo brez vrednostnih sodb. Čeprav naj bi predmet vseboval predvsem analizo gospodarske stvarnosti, se pri tem ni mogoče povsem izogniti vrednostnim sodbam in s tem razlikam v presoji posameznih dogajanj; takšni poskusi bi bili nesmiselni, trditve, da pri presoji dogajanj ne uporabljamo vrednostnih sodb, pa bi bile nepošteno.

Sodobno preučevanje gospodarjenja oziroma ekonomskih zakonitosti sestavljajo **teorije** in njihovo **empirično preverjanje**. Pri tem s teorijami razumemo poenostavljene sisteme trditve o dogajanjih v gospodarstvu in njihovo razlago; gre torej za razlago mehanizmov, ki naj bi delovali v gospodarstvu in povzročali takšne ali drugačne posledice. Sisteme trditve sestavljajo definicije in predpostavke o racionalnem ravnanju gospodarskih subjektov, iz katerih izhajajo ugotovitve o dogajanjih v gospo-

V preučevanju gospodarstva EU se prepletata mikroekonomska in makroekonomska analiza, ki ju sestavljata teorija in empirično preverjanje.

darstvu. Pri tem se racionalnost nanaša na ravnanje pri izbiri sredstev za doseganje ciljev; pomeni torej, da gre za izbiro najkrajše poti, da bi dosegli cilj. Racionalnost v tem kontekstu ne vsebuje vrednostnih sodb, racionalno ravnanje ni boljše ali slabše od neracionalnega. Kakšno je dejansko ravnanje oziroma kako delujejo **ekonomske zakonitosti**, je odvisno od okolja, v katerem gospodarski subjekti sprejemajo odločitve. Predpostavka o racionalnosti ravnanja torej implicira, da je dejansko ravnanje gospodarskih subjektov odvisno od temeljev družbene ureditve, gospodarskega sistema in ukrepov ekonomske politike.

Ekonomske modeli so poenostavljene slike delovanja gospodarstva.

Ugotovitve o delovanju gospodarstva, ki jih pridobimo z uporabo ekonomske teorije, je mogoče z empiričnim preverjanjem primerjati s stvarnostjo, kar pa največkrat ne omogoča dokončnega sprejetja oziroma popolne zavrnitve teoretičnih konstrukcij. Empirično preverjanje samo povečuje verjetnost, da je razlaga gospodarskih dogajanj pravilna. Drugače povedano, **kvantitativna** (induktivna) empirična analiza dopolnjuje logično **kvalitativno** (deduktivno) analizo. Takšno dvojno preučevanje ekonomskih zakonitosti zahteva povezavo ekonomske teorije (temeljnih predpostavk, definicij in implikacij) z matematiko (prevodom predpostavk, definicij in implikacij v matematični jezik). Tako dobimo **ekonomske modele**, ki so poenostavljeni opisi dogajanj v gospodarstvu s pomočjo enačb ali grafikonov. Ko jim dodamo še statistične podatke in ko s statističnimi metodami ugotovimo numerične vrednosti parametrov modela, dobimo **ekonometrične** modele.

Opisani način preučevanja naj pojasnimo z naslednjim enostavnim primerom. Iz predpostavke o racionalnem ravnanju potrošnika, ki z omejenimi sredstvi maksimira koristnost, izhaja, da se povpraševana količina posamezne dobrine zmanjšuje, če se povečuje njena cena. Tako dobimo zakon povpraševanja, ki ga moremo izraziti z bolj ali manj splošno matematično funkcijo, na primer:

$$K = f(C), \text{ v kateri je } dK/dC < 0$$

Lahko smo določnejši in stvar poenostavimo s predpostavko, da je povezanost med količino in ceno linearna, ter zakon povpraševanja napišemo takole:

$$K = a + b \times C \text{ in } a > 0, b < 0$$

Takšno enačbo imenujemo ekonomski model, ki je poenostavljena abstraktna predstavitev resničnosti. O modelih govorimo tudi v drugih družbenih vedah, vendar je za ekonomske modele značilno, da vsebujejo še kar dobro definirane spremenljivke in relativno trdne relacije med njimi. Ekonomski modeli so lahko enostavni, sestavljeni iz ene same enačbe, lahko pa so mnogo bolj zapleteni, sestavljeni tudi iz več sto medsebojno povezanih enačb, ki odražajo mehanizem gospodarstva ali njegovega dela. Ekonomski model je začetna točka empiričnega preučevanja. V našem primeru lahko poskušamo s podatki o cenah in prodanih količinah (v časovnih obdobjih, z opazovanjem odločitev večjega števila gospodarskih enot ali s kombinacijo obeh) in z uporabo statističnih

metod (regresijsko analizo) ugotoviti numerični vrednosti a in b . S tem pridobimo **ekonometrični model**. Vzemimo, da je $a = 10$ in $b = -0,5$. Tako dobimo:

$$K = 10 - 0,5 \times C$$

Model s tako izračunanimi **ocenami parametrov** postane tudi praktično uporaben, saj lahko z njim ugotovimo dejanske značilnosti gospodarskih povezav. V našem primeru na primer, za koliko se bo spremenila količina, če bomo dobrino podražili ali pocenili za 1 evro, ali kolikšna je cenovna elastičnost povpraševanja pri različnih cenah. Statistična analiza omogoča tudi preverjanje pravilnosti iz kvalitativne analize izhajajočih vrednosti parametrov a in b . Rezultati statistične analize spet povratno vplivajo na teoretično kvalitativno preučevanje in spreminjanje teorij.

Za ekonometrične analize je značilno, da nimamo laboratorijskih preučevanj, pri katerih bi mogli kontrolirati poskuse. Mnogokrat moramo za vrednosti posamezne spremenljivke uporabljati podatke, ki le približno odražajo vrednosti spremenljivke, ki se pojavlja v ekonomski teoriji. Prav tako podatki največkrat niso zbrani za takšen namen, pa naj gre za podatke v časovnih vrstah, v statističnih presekih ali za panelne podatke (sestavljene iz statističnih presekov v časovnih vrstah). To povzroča vrsto težav. Vendar pa je največji problem, s katerim se srečujemo pri ekonometričnem preučevanju delovanja gospodarskega mehanizma, predpostavka o nespremenjenih drugih pogojih (*ceteris paribus*) gospodarjenja, ki je največkrat napačna ali pa je v najboljšem primeru le zelo grob približek resničnosti.

Kako deluje gospodarstvo EU, naj bi ugotovili predvsem s pomočjo rezultatov kvalitativnega in kvantitativnega preučevanja oziroma preverjanja ekonomskih teorij z empirično analizo. Vendar je to le delno res, saj je za takšno preučevanje potrebno tehnično znanje, ki presega okvire predmeta; ekonometrično analizo največkrat nadomeščajo kar tabele podatkov in grafikoni, ki kažejo dejanska dogajanja. Številke v tabelah seveda niso namenjene temu, da bi si jih zapomnili, pač pa, da vemo, za kakšen red velikosti gre pri kakšni stvari, oziroma ali govorimo o milijardah ali o milijonih evrov.

1.2. Kratek pregled zgodovine ekonomske misli

Čeprav vsaj neposredno ne spada na področje ekonomike EU, kratek pregled zgodovine ekonomske misli v Evropi ni odveč za uvod v razprave o sodobnih gospodarskih problemih. Razkriva namreč, da se že dolgo ukvarjamo s podobnimi problemi in da imajo tudi zdajšnje razprave ter spori med ekonomskimi šolami veliko podobnosti s spori v preteklosti, predvsem o tem, kaj je pravično v delitvi družbenega proizvoda.

Stari in srednji vek. V stari Grčiji ekonomika ali politična ekonomija v današnjem pomenu besede ni bila samostojna znanstvena disciplina, ampak del etike oziroma politike. **Platon** (427–347 pr. n. št.) je v *Dialogih* ugotavljal, da je delitev dela temelj države in gospodarstva ter da je rezultat različnih delovnih sposobnosti oziroma

Ekonometrični modeli temeljijo na idejah o delovanju gospodarstva, na ideje pa tudi vplivajo.

Ekonometrično analizo nadomeščajo tabele in slike, ki kažejo dejanska dogajanja.

Zgodovina ekonomske misli razkriva, da se ekonomisti kar naprej ukvarjajo z enakimi ali podobnimi problemi.

Ekonomika starega in srednjega veka je del moralne filozofije; zanima jo pravičnost.

naravnih pogojev. Obstoj tržnega gospodarstva in denarja mu je bil samoumeven. **Aristotel** (384–322 pr. n. št.) je prav tako menil, da je tržno gospodarstvo, ki temelji na delitvi dela in zasebni lastnini, naravno stanje stvari. Po njem je zasebna lastnina potrebna zato, ker zagotavlja učinkovito gospodarjenje, denar pa, ker poenostavlja menjavo, če njegova vrednost ostaja stabilna. Osnovni problem, s katerem se je ukvarjal Aristotel, pa je bil problem pravičnosti. Pri tem je razlikoval dvoje konceptov pravičnosti; pravičnost v menjavi, ki pomeni ekvivalentnost menjave, in pravičnost v delitvi, ki se nanaša na delitev bogastva. Ta izhaja iz zaslug in se z razvojem spreminja. Za poznejšo zgodovino ekonomske misli je pomembno njegovo razlikovanje med večvrednimi (kmetijstvo) in manjvrednimi (trgovina, posojanje denarja) gospodarskimi dejavnostmi. Tudi v **srednjeveški oziroma sholastični ekonomski misli** je podobno kot pri Grkih ekonomika veja moralne filozofije; temeljila je na spoznanjih grških filozofov, Svetem pismu in rimskem ter kanonskem pravu. Sholastični pisci so se ukvarjali predvsem s problemom pravične cene in oderuštvom. Po njih pravična cena, pa naj bo določena s pravili ali na trgu s ponudbo in povpraševanjem, dolgoročno ne more biti nižja od proizvodnih stroškov. Obsojali so monopol in diskriminacijo cen, kar sta obliki izkoriščanja s pomočjo nepravične cene. Teorijo pravične cene so prenašali tudi na ceno dela, ki jo prav tako določata ponudba in povpraševanje, minimalna pa ne sme biti nižja od življenjskega minimuma. Oderuštvo so šteli za največji socialni problem, pri tem pa je bil pojem oderuštva mnogo širši od današnjega, pomenil je kakršnokoli povečanje glavnice zaradi posojila. Večini sholastičnih filozofov koristnost stvari določa njihovo vrednost, nekateri pa so razlikovali tri vire vrednosti: redkost, koristnost in želenost.

Merkantilizem je doktrina državne intervencije v gospodarstvu; zlato in drage kovine so merilo državne moči.

Merkantilizem in fiziokrati. *Merkantilizem* je bila predvsem doktrina in praksa novonastalih držav med 15. in 18. stoletjem ter predvsem na področju mednarodnih ekonomskih odnosov. Po tej doktrini so zlato in drage kovine edino merilo državne moči in bogastva, zato mora biti delovanje države usmerjeno v pridobivanje dragih kovin. Izvoz bi zaradi tega moral biti večji od uvoza, kar naj bi država dosegla s svojimi intervencijami v gospodarstvu; idealen naj bi bil izvoz brez uvoza, poplačan z zlatom in dragimi kovinami. Iz tega je izhajala nacionalistična gospodarska politika, katere cilj je bilo večanje moči države, torej zalog zlata in dragih kovin. Merkantilizem je bila doktrina državne intervencije; brez nje naj bi bila sebičnost ljudi rušilna za državo. **Fiziokrati** so šola ekonomistov 18. stoletja; ukvarjali so se predvsem z gospodarskim razvojem in iskali uskladitev gospodarjenja z naravnimi zakonitostmi. Njihova doktrina je bila odgovor na propadanje kmetijstva v Franciji, ki sta ga povzročala merkantilistična ekonomska politika in pretirano obdavčenje. Za začetek fiziokratizma štejejo leto 1756, v katerem je **Francois Quesnay** objavil prvi članek, medtem ko osnovna načela fiziokratizma vsebuje njegovo delo *Tableaux economiques*. V njem je razložil tok denarja, dobrin in storitev v narodnem gospodarstvu, ki ga sestavljajo trije razredi: proizvodni (kmetijstvo, ribištvo, rudarstvo), lastniški in sterilni (obrt, trgovina). Samo proizvodni razred proizvaja čisti produkt, zato je širjenje gospodarstva odvisno od izdatkov tega razreda. Fiziokrati so nastopali proti intervencionizmu in so bili v tem nekakšni predhodniki angleških kla-

sikov. Poudarjali so tudi pomen investiranja za gospodarski razvoj, Quesnay predvsem investiranja v kmetijstvo, drugi tudi v industrijo in obrt.

Klasična ekonomska misel. Za klasično ekonomsko misel je bil pomemben prelom s fevdalnimi in verskimi pogledi v Angliji v 17. stoletju. V nasprotju z verovanji, da je človek altruističen in da sledi verskim zapovedim, je **John Locke** (1632–1704) dokazoval, da so ljudje v ekonomskih zadevah racionalna koristoljubna bitja. Porušil je pogled, da je Bog ljudem dal zemljo kot skupno dobro, in dokazoval upravičenost zasebne lastnine zemlje. Omejitve lastnine je potrebna le za preživetje revnih, saj je zasebna lastnina koristna, ker povečuje produktivnost. Utemeljeval je tudi omejeno poseganje države v gospodarstvo. Njegove poglede so prevzeli angleški klasiki, to je šola angleških ekonomistov v začetku 19. stoletja, ki je s pomočjo dedukcije poskušala priti do univerzalnih zakonitosti proizvodnje, menjave in delitve in ki je zavračala ideje, da je za državo najbolj pomembno, da ima presežek v menjavi in da zanj pridobiva zlato. To je šola zaupanja v sistem svobodnega podjetništva in konkurence ter omejevanja državne intervencije na vlogo nočnega čuvaja. Zanimala sta jih gospodarska rast in delitev družbenega proizvoda. Za uspešen gospodarski razvoj so za klasike nujni kapitalizem, ki osvobaja podjetniški duh, svobodna trgovina, delitev dela in specializacija, tehnološki razvoj ter omejena vloga države. Prevladalo je prepričanje, da bo tak gospodarski sistem v korist vsem in da je svobodna mednarodna trgovina v korist vsem narodom. V svobodni trgovini vsaka država širi proizvodnjo tam, kjer ima več naravnih in drugih prednosti. **Adam Smith** (1723–1790) je najpomembnejši predstavnik klasične politične ekonomije in prvi ekonomist, ki je izdelal celovit sistem politične ekonomije, zato ga mnogi štejejo za začetnika ekonomske vede. Zavračal je intervencionizem in bil glasnik liberalistične ekonomske politike. Mlademu kapitalističnemu razredu je s svojimi nauki dal idejno orožje, njegovo delo pa je imelo tudi močan vpliv na ekonomsko politiko takratne Anglije. Najznamenitejše delo *An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations* sestavlja pet knjig; prvi dve se ukvarjata z ekonomsko teorijo oziroma politično ekonomijo, tretja z gospodarsko zgodovino, četrta z zgodovino ekonomske misli, peta s finančno in kreditno politiko države. V svojem delu Smith razpravlja o delitvi dela kot najpomembnejšem dejavniku gospodarskega razvoja ter o nastanku, funkcijah in razvoju denarja. Problem vrednosti je centralni problem Smithove analize. Razlikuje uporabno in prometno vrednost ter ugotavlja, da sta si mnogokrat v nasprotju, zato koristnost ni determinanta vrednosti. Zanima ga prometna vrednost, ki jo določa povprečna količina dela, porabljena v proizvodnji. S tem je postavil temelje delovne teorije vrednosti, ki pa po njem ni univerzalna. Smith je pozneje delovno teorijo vrednosti opustil in sprejel teorijo stroškov, po kateri je vrednost določena z dohodki faktorjev, ki sodelujejo v proizvodnji. Iz teorije vrednosti je razvil teorijo delitve, to je analizo mezd, profita in rente. Mezde so plačilo za delo, naravna in večna kategorija, katere velikost določajo sredstva, potrebna za obstanek. Profit je kategorija kapitalistične družbe in pomeni nagrado za kapital, renta je nagrada za zemljo. Smithovo delo je osnova Ricardovemu, to pa je eno najpomembnejših virov Marxovega. Analiza vrednosti in delitve je postala osrednja tema ekonomske analize drugih klasikov ter

Podjetniški duh, svobodna trgovina, delitev dela, tehnološki razvoj in omejena vloga države so za klasike temelji gospodarskega razvoja.

Prometna vrednost stvari je osrednje vprašanje Smithove ekonomske misli; določa jo količina dela porabljena v njeni proizvodnji.

David Ricardo je dopolnil Smithovo delovno teorijo vrednosti; njegova teorija relativnih primerjalnih prednosti ostaja temelj razlag trgovinske menjave.

socialistične ekonomske misli. **David Ricardo** (1772–1823) je osrednja osebnost angleške klasične ekonomske misli. V delu *Principles of Political Economy and Taxation* je nadaljeval in logično povezal vprašanja, ki jih je obdeloval že Smith. Osnovna naloga politične ekonomije je razlaga zakona razdelitve, ki izhaja iz delovne teorije vrednosti. Vrednost, ki ga zanima, je prometna vrednost. Čeprav je koristnost pogoj za prometno vrednost, ni njena determinanta; to sta redkost za dobrine, ki jih ni mogoče proizvesti, in količina dela za dobrine, ki jih je mogoče proizvesti. Ponudba in povpraševanje sta pomembna samo kratkoročno. Tržne cene se gibljejo okrog vrednosti, ki jo določata delo in redkost. Delovna teorija vrednosti je osnova teorije delitve; mezde so določene za nujnimi življenjskimi sredstvi, renta pa je rezultat pomanjkanja plodnih zemljišč. Nujno obdelovanje vse manj plodne zemlje zahteva vse več dela, obenem pa prek življenjskih sredstev povečuje mezde. Ker je profit enak vrednosti blaga, zmanjšani za mezde in rento, povečanje mezd in rente znižuje profitno stopnjo, zato Ricardo napoveduje prehod iz obdobja gospodarske rasti v obdobje stagnacije. Ricardo je preučeval tudi denar in denarni obtok ter problem akumulacije kapitala, ki je akumulirano delo. Njegova teorija relativnih komparativnih prednosti se je obdržala do današnjih dni. Med klasike ekonomske misli prištevamo med drugimi še **Jeana Baptista Saya**, znanega predvsem po teoriji realizacije, ki zavrača možnost kriz, saj vsaka ponudba nujno ustvarja povpraševanje. Pomembnejši klasiki so še **James Mill**, **John Stuart Mill** in **Robert Malthus**, ki je napovedoval možnosti hiperprodukcije, mnogo bolj znan pa je po teoriji o razvoju prebivalstva, ki temelji na ideji o geometrijski progresivnosti razvoja prebivalstva in aritmetični progresivnosti proizvodnje hrane.

Utopisti dvomijo v nujnost privatne lastnine in poskušajo »oblikovati« drugačno, bolj pravično družbo.

Nemarksistična socialistična ekonomska misel. Ideja o socializmu kot enakosti med ljudmi se je pojavila že zelo zgodaj. **Platon** je v *Državi* predlagal ukinitve zasebne lastnine potrošnih dobrin, toda samo med pripadniki najvišjega sloja, filozofi, ki naj bi bili tudi upravitelji družbe. Odprava zasebne lastnine nad dobrinami, s katerimi zadovoljujejo svoje potrebe filozofi – državniki, naj bi zagotovila njihovo poštenje in pravičnost ter odstranila zlobo in zavist. Podobne nauke o potrebi po odpravi zasebne lastnine najdemo tudi v krščanstvu in pri različnih reformatorjih v srednjem veku. Ideje o socializmu oziroma komunizmu, ki so se pojavile pred nastankom kapitalizma, se seveda razlikujejo od tistih, ki so nastale v kapitalistični družbi. Nosilci teh idej so predvsem humanisti, med njimi je najpomembnejši **Thomas Moore**, ki ga prištevamo med predhodnike utopičnega socializma. Moore v svojem znamenitem delu *Utopija* opisuje razmere v takratni Angliji in kritizira zasebno lastnino, obenem pa predstavlja idealno urejeno državo Utopijo, v kateri vladata komunistični družbeni red in dovršen politični sistem. **Utopisti** kot prvi kritiki kapitalistične ureditve so kazali slabe strani kapitalizma in rešitve za slabosti, ki pa so bile bolj skupek dobrih želja kot znanstvenih spoznanj. V dobi razvitega kapitalizma so se pojavili trije veliki utopični socialisti: v Franciji Saint-Simon in Charles Fourier, v Angliji Robert Owen. Večini utopistov je skupno zgodovinsko opazovanje družbenega razvoja. Medtem ko so kapitalistične družbene ureditve veljale za večne, racionalne in naravne, so utopisti dokazovali nasprotno. Pri tem so poudarjali potrebo po razvoju. Kritike niso omejili

le na delitev proizvoda kot njihovi predhodniki, ampak tudi na področje organizacije produkcije. **Saint-Simonov** (1760–1825) zgodovinski pristop se kaže v poudarjanju etapnega razvoja družbe kot zakonitega procesa; osnova za oceno posamezne etape je skladnost oziroma neskladnost med ekonomijo in politiko. Obdobja skladnosti so organska, obdobja neskladnosti kritična obdobja. Družbo je delil na dva razreda: razred lastnikov in razred delavcev, med katerima poteka boj, v katerem bodo zmagali delavci. Saint-Simonovi delavci niso delavci v modernem pomenu besede, ampak vsi, ki se ukvarjajo z družbeno koristnim delom. V bodoči družbi delavcev – industrialcev ne bo več medsebojnih družbenih spopadov; dohodek se bo delil po delu in vložnem kapitalu. Saint-Simon je dobiček izenačeval z mezdo, bil pa naj bi plačilo za visoko kvalificirano delo. **Charles Fourier** (1771–1837) je svoj nauk o družbi utemeljil z zgodovinskim razumevanjem družbenega razvoja in njegovo razdelitvijo na posamezne faze: divjaštvo, patriarhat, barbarstvo, civilizacija, garantizem, socializem in harmonizem. Bodoča družba bo po Fourieru družba organizirane produkcije in razdelitve, sestavljena iz falanstrov; to so skupnosti združenih proizvajalcev in potrošnikov, ki se združujejo na 400 ha zemljišča v skupine po 1600 članov, v katerih skupaj proizvajajo in trošijo proizvedene dobrine; osnova njihovega gospodarstva je kmetijstvo. Takšna družba naj bi bila bližje človeški naravi kot liberalizem in anarhija, značilna za kapitalistično ureditev. Za Fouriera je značilno, da je do podrobnosti obdelal nekatere oblike dela in življenja tako urejene družbe in predvsem tudi delitev dohodkov v njej. **Robert Owen** (1771–1858) je bil predvsem praktik. V lastnem podjetju je uveljavljal socialistična načela in izboljšave, ki so ob povečani produktivnosti prinesle tudi ekonomsko uspešnost, ki pa jo je gospodarska kriza leta 1815 izničila. Po neuspehu propagiranja svojih idej v Angliji je nadaljeval v Ameriki, kjer je ustanovil kolonijo Nova harmonija, a tudi tu ni imel uspehov. Po vrnitvi se je povezal s sindikati in delal načrte o ustanavljanju zadrug ter o ustanovitvi Velike narodne strokovne zveze, bojeval se je za rešitev praktičnih socialnih problemov (skrajšanje delovnega časa, prepoved dela otrok itd.).

Rikardijanci so skupina kritikov kapitalističnega sistema, ki je svoje nauke opirala na Ricardovo delovno teorijo vrednosti, s katero so dokazovali izkoriščanje v kapitalizmu in postavljali zahteve po nerevolucionarnih spremembah v družbi. **William Thompson** (1785–1833) je na podlagi Ricardove delovne teorije vrednosti zahteval sistem delitve, ki bi menjal bistvo kapitalistične ureditve. Po njem je delo edini ustvarjalec vrednosti in bogastva, zato delavec ustvarja tudi profit, saj surovine, zgradbe in druga sredstva ne morejo povečati vrednosti, lahko jo samo prenašajo. Profit, ki je del vrednosti dela, ruši naravne zakonitosti svobodne menjave in s tem sreče. Odvzem profita naj omogoča sila, to je obstoječe državne institucije. Rešitev vidi v zadrugah. Med rikardijanci je najpomembnejši teoretik **Thomas Hodgskin** (1787–1869). Po njem je kapital minulo delo, ki more delovati samo skupaj z živim delom. Profit, kot odvzem viška vrednosti, razlaga z obstojem nasilja, ki ga omogoča država. Tudi sama država je plod in sredstvo nasilja, zato jo je skupaj z zasebno lastnino treba ukiniti, kar naj bi omogočilo lastništvo delavcev.

Robert Owen je poskušal izboljšati položaj delavcev v svojih podjetjih.

Rikardijanci so že pred Marxom dokazovali, da je zasebna lastnina škodljiva.

Luis Blanc je verjel, da je s pomočjo zadrug in države mogoče ustvariti socializem tudi brez razrednega boja.

Francoski malomeščanski socializem je usmerjen predvsem v odpravljanje slabosti kapitalističnega sistema, in ne v njegovo uničenje. Njegov najpomembnejši predstavnik je politik in publicist **Luis Blanc** (1811–1882). Osnovne ideje obravnava v delih *Organizacija dela* in *Katekizem socializma*. Delavski razred po njegovem živi v bedi zaradi nasilja peščice bogatašev in veleposestnikov. Vzrok družbenega neskladja je svobodna konkurenca na splošno, posebno še med delavci in kapitalisti, saj povzroča padec mezd pod življenjski minimum in uničuje dobro proizvodnjo v poljedelstvu in industriji, obenem pa omogoča prelivanje bogastva v roke velikih finančnikov. Rešitev Blanc vidi v ustanavljanju zadrug, kar mora omogočiti država tudi z odkupom nekaterih sektorjev gospodarstva in njihovo prodajo delavskim organizacijam. Blanc zavrača razredni boj, po njem je mogoče socialistično gospodarstvo ustvariti s pomočjo države. **Joseph Pierre Proudhon** je najbolj znan po delu *Kaj je lastnina?*, v katerem trdi, da je lastnina kraja. Kljub temu ne zagovarja ukinitve zasebne lastnine, ampak samo odpravo njenih negativnih lastnosti. Proudhon je oporekal Ricardovi analizi delovne teorije vrednosti, čeprav sprejema tudi teorijo, po kateri se vrednost ustvarja z delom pod pogojem, da družba potrebuje. Štejejo ga za predhodnika ideje samoupravnega tržnega socializma, v katerem naj ima vsak član družbe enak delež družbenega bogastva in enake pogoje za njegovo ustvarjanje.

Marksistična ekonomska misel. Temelje marksistične ekonomske misli sta postavila **Karl Marx** (1818–1883) in **Friedrich Engels** (1820–1895), ki sta kapitalizem proučevala v obdobju, ko so se protislovja pokazala v obliki brezposelnosti, delavskih gibanj in kriz. Z analizo razvoja družbe sta pojasnila osnovna nasprotja, ki naj bi vodila do propada kapitalizma in nastanka socializma ter komunizma. Dela Marxa in Engelsa segajo na tri področja družboslovja: ekonomijo, sociologijo in filozofijo. Njuna prva dela so filozofska; preučevanje sociologije in ekonomije sta oprla na dela francoskih utopičnih socialistov in angleško klasično ekonomsko misel. Največ sta preučevala kapitalističen način proizvodnje, mnogo manj pa sta pisala o socializmu in socialističnem načinu proizvodnje. Rezultat preučevanja kapitalističnega načina proizvodnje so predvsem Marxova dela *Najemno delo in kapital*, *Kritika politične ekonomije*, *Kapital* in *Teorije o višku vrednosti* ter Engelsov *Položaj delavskega razreda v Angliji*. Za politično ekonomijo socializma pa so pomembna *Manifest komunistične partije*, *Državljanska vojna v Franciji* ter *Kritika gotskega programa*. Marxova ekonomska misel temelji na materialističnem pojmovanju zgodovine, po katerem način produkcije omogoča razumevanje pojavov določenega obdobja (idej, morale, pravnih in političnih institucij). Način produkcije obsega ne le tehnologijo, ampak tudi družbene produkcijske odnose, to je odnose med ljudmi v produkcijskem procesu, posebno lastninske odnose. Ti so osnova razrednega boja in gibalno razvoja. Kapitalistična družbena ureditev je podobno kot suženjstvo in fevdalizem oblika razredne ureditve s specifičnim razrednim nasprotjem med lastnikom kapitala – kapitalistom in lastnikom delovne sile – proletarcom. Izkoriščanje omogoča razlika med produktom dela in vrednostjo delovne sile, ki jo delavec prodaja na trgu kot blago za mezdo, to pa določa življenjski minimum. Mezde vključujejo samo del proizvoda, razlika je presežna vrednost, ki jo lastniki kapitala pridobivajo kot profit,

Marxova ekonomska misel temelji na materialističnem pojmovanju zgodovine; način produkcije omogoča razumevanje pojavov v družbi in odnosov med ljudmi, posebno lastninskih odnosov.

obresti ali rento. To je osnova izkoriščanja in razredne borbe. V nasprotju z utopičnimi socialisti Marx obstoja viška vrednosti ni izvajal iz naravnih ali ekonomskih zakonitosti, ampak predvsem iz družbenih zakonitosti, kar je pomenilo razširitev tradicionalnih meja ekonomske analize, ki je pred njim lastninske odnose izključevala. Razlika med delom in delovno silo ne predstavlja le srži kritike kapitalistične ureditve, ampak je tudi osnovno gibalno razvoja, to je nujnosti prehoda iz kapitalizma v socializem. Poleg vse večjih razrednih nasprotij, ki vodijo v revolucijo, delujeta v razvoju sistema še vse večja koncentracija kapitala, ki spodbuja vse večjo koncentracijo dela in njegovo razredno organiziranost, ter nasprotje med hitro rastočimi produkcijskimi silami in počasnejšo rastjo povpraševanja, zaradi česar prihaja do kriz, ki še povečujejo rezervo delovne sile in razredna nasprotja. Revolucionarna sprememba je zato nujna, saj kapitalistična ureditev postaja zavora produkcije, pomeni pa prehod zasebne v družbeno lastnino in družbeno organizacijo produkcije. S tem bodo odpravljena razredna nasprotja, družba bo prešla v brezrazredno socialistično oziroma komunistično. Socialistična družba bo omogočila enakost možnosti, to je dohodek po delu oziroma delovnih sposobnostih, v komunistični družbi pa bo razvoj omogočil razmejitev sposobnosti in potreb.

Po Marxovi in Engelsovi smrti so v razvoju kapitalizma nastale mnoge spremembe, ki so jih marksisti morali analizirati. Pri tej analizi sta se izoblikovali dve smeri; prva – **revizionizem** – je prevladala v zahodni Evropi, druga – **leninizem** – v Rusiji. Marksistično ekonomsko misel so najbolj razvijali teoretiki, zbrani okrog nemške socialnodemokratske stranke. Najpomembnejši med njimi so bili **Eduard Bernstein**, **Karl Kautski**, **Rudolf Hilferding** in **Roza Luxemburg**. Bernsteinovo delo *Predpogoji socializma in naloge socialdemokratov* predstavlja temelj revizionizma celotnega Marxovega teoretičnega sistema. Po Bernsteinovem mnenju sta Marx in Engels družbene pojave napačno razlagala samo z ekonomskimi faktorji in zanemarila znanstveno načelo ločiti znanost od doktrine. Bernstein odklanja Marxovo uporabo dialektike in revolucijo kot sredstvo prehoda v socializem ter zastopa mišljenje, da mora delavski razred s parlamentarno borbo izboljševati svoj položaj. Cilj borbe ni uničenje meščanskega razreda, ampak dvig življenjske ravni delavcev, kar je mogoče doseči brez revolucije. Bernstein ne sprejema Marxove delovne teorije vrednosti in teorije akumulacije ter koncentracije kapitala, ampak trdi, da si more delavski razred večji delež presežne vrednosti pridobiti posredno, saj v sodobnem kapitalizmu s pomočjo delniških družb prihaja do decentralizacije, in ne do centralizacije lastništva, zaradi česar je Marxova predpostavka o siromašenju proletariata napačna. **Karl Kautski** je znan predvsem po delih *Ekonomski nauk Karla Marxa* in *Agrarno vprašanje*. V prvem je Marxove zakone družbenega razvoja razlagal kot naravne zakonitosti, po katerih so vse spremembe v družbi avtomatična posledica tehničnega napredka, v drugem pa je dokazoval pravilnost Marxovega nauka o procesu centralizacije in koncentracije v kmetijstvu. Po oktobrski revoluciji je postal revizionist. Po njem imperializem ni poslednja faza v razvoju kapitalizma, nasledil naj bi ga ultra-imperializem kot faza združevanja mednarodnega kapitala, ki bo zmanjšala konkurenčno borbo in obenem omogočila miren prehod v socializem. Nasprotoval je diktaturi proletariata in zagovarjal teorijo »čiste demokracije«. **Rudolf Hilferding**

Presežna vrednost je po Marxu osnova izkoriščanja, ki ga je mogoče odpraviti le z razredno borbo in odpravo zasebne lastnine.

Revizionisti so spremenili temelje marksistične ekonomske misli in zavračali razredni boj.

Lenina so mnogo bolj kot Marxovo učenje zanimali praktični problemi in nasilno uveljavljanje komunizma.

Uvedba samoupravljanja v Jugoslaviji je bila predvsem posledica spora s Sovjetsko zvezo.

Obdobja v razvoju gospodarskega sistema v Jugoslaviji je mogoče razmejiti z ustavami, ki dajejo odgovore na temeljna ekonomska vprašanja.

(1877–1943) je v svojem najpomembnejšem delu *Finančni kapital* obravnaval proces odvajanja funkcije upravljanja od funkcije lastništva in zavračal Bernsteinovo teorijo o demokratizaciji lastništva prek delniških družb. **Vladimir I. Lenin** (1870–1924) je največ prispeval k znanstveni obdelavi socialističnega načina produkcije, pri čemer je poleg naukov Marxa in Engelsa uporabljal še praktična izkustva ustvarjanja socializma v gospodarsko zaostali deželi. V pripravah na revolucijo je objavil veliko število člankov, študij, referatov in diskusij, napisal dela s področja ekonomske teorije, med katerimi sta najpomembnejši *Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma* ter *Država in revolucija*. V prvem obravnava razvoj kapitalistične družbene ureditve, v drugem govori o vlogi države v socializmu, obravnava posebnosti socialistične države in nujnost diktature proletariata.

V specifično socialistično, za gospodarski razvoj Slovenije pomembno ekonomsko misel moramo uvrstiti tudi **samoupravno socialistično ekonomsko misel**, ki je v drugi polovici 20. stoletja določala gospodarski razvoj Jugoslavije. Začetek uveljavljanja ideje samoupravljanja gre iskati v sporu med Jugoslavijo in Kominternom, za nosilca in glavnega teoretika pa, upravičeno ali ne, velja slovenski politik **Edvard Kardelj**. Ideja o uvedbi samoupravljanja je nastala iz politične potrebe najti gospodarski sistem, ki bi se razlikoval od gospodarskega sistema Sovjetske zveze in drugih socialističnih gospodarstev Vzhodne Evrope, ki so temeljili na državni lastnini in centralnem planiranju. Z uvedbo samoupravljanja se je v Jugoslaviji končalo obdobje **administrativnega socializma**, ki ga je uveljavila Ustava iz leta 1946 in v katerem naj bi na vsa pomembna narodnogospodarska vprašanja (KAJ proizvajati, KAKO proizvajati, KOMU proizvajati in KDAJ proizvajati) odgovarjal planer. Z *Zakonom o upravljanju podjetij in višjih gospodarskih združenj po delovnih kolektivih* iz leta 1950 naj bi o dveh vprašanjih (KAJ in KAKO proizvajati) odločal trg, o delitvi (KOMU) in prihrankih (KDAJ) pa še naprej politična oblast. Dokončno se je novi **administrativno-tržni socializem** uveljavil z ustavnim zakonom iz leta 1953. Sistem se je nato z reformami spreminjal, Ustava iz leta 1963 je uveljavila **tržni socializem**, v katerem naj bi bili vsi odgovori na temeljna vprašanja decentralizirani, državno lastnino pa je formalno zamenjala družbena lastnina. Ko je sistem ogrozil politični monopol partije, je politika v začetku sedemdesetih let 20. stoletja uveljavila tako imenovani **dogovorni socializem**, v katerem je odgovornost za posamezne gospodarske odločitve postala nejasna; ekonomska misel je temeljila na utopični ideji o nekonfliktnosti interesov v samoupravni socialistični družbi. V začetku osemdesetih 20. stoletja let je začel gospodarski sistem razpadati, dotedanja pregovorna sposobnost njegovega spreminjanja je izginila. Ne glede na zdajšnja prevladujoče negativna gledanja na samoupravljanje in družbeno lastnino je nedvomno, da so sistemske spremembe po letu 1950 omogočile relativno uspešen gospodarski razvoj in tudi v svetovni ekonomski misli spodbudile teoretične razprave o specifičnostih socialističnega tržnega gospodarstva. Med tujimi teoretiki gre posebno mesto ameriškem ekonomistu **Jaroslavu Vaneku**, med jugoslovanskimi ekonomisti pa sta se z razpravami o teoretičnih in dejanskih problemih samoupravnega gospodarstva in družbene lastnine tudi v svetovni ekonomski misli uveljavila **Branko Horvat** in **Aleksander Bajt**.